

היהודים בהונגריה

נראה שכבר בימי הרומאים הגיעו יהודים לשטחי ה' של היום. ישוב רצוף התחיל במאה ה-11, עם בואם של יהודים מגרמניה, מצ'כיה וממורביה. הם ידעו גזירות ורדיפות, אך קמו בהו' גם קהילות גדולות ומרכזי תורה חשובים. בשלטון העות'מאנים במאות ה-16 וה-17 הוקל מצבם, ועם נסיגת העות'מאנים יצאו עמהם רבים מאד מיהודי הו'. במאות ה-18-20 משכה אליה הו' יהודים רבים שהיגרו אליה ממורביה ומשטחי פולין, בעיקר מגליציה. במיפקד ב-1735 נמנו בהו' 11,600 יהודים בלבד, ב-1787 – 81,000, ב-1850 – 340,000, ב-1869-542,000 וב-1910-911,000. הגידול העצום, בעיקרו בשל הריבוי הטבעי הגבוה, נמשך למרות ההגירה הגדולה במאות ה-19 וה-20 לארצות המערב, בעיקר לארצות-הברית. במרד הלאומי של ההונגרים בשלטון ההבסבורגים ב-1848-1849 התנדבו היהודים בהמוניהם לצבא המורדים, ואולם, רק ערב דיכוי המרד בידי האוסטרים אישרה האסיפה המכוננת את החוק לשוויון זכויות היהודים, ומכיוון שהמרד דוכא לא הוגשמה האמנציפציה אלא ב-1867, עם הפיכת ממלכת ההבסבורגים לממלכה דואליסטית, אוסטריה-הו'.

כבר לפני האמנציפציה רווחו בקרב היהודים מגמות למודרניזציה, ועם מתן שוויון להם גבר מאוד משקלם בפיתוח המשק הקפיטליסטי, וכעבור זמן מה חדרו גם למקצועות החופשיים ובלטה השתתפותם בתחומי התרבות, הספרות, התיאטרון והעיתונות. מבחינה פנימית התנהל מאבק בין חרדים למשכילים, ויהדות הו' התפלגה לאורתודוקסים, לניאולוגים (רפורמים) ול'סטטוס קוו' (מעין קונסרווטיבים). האורתודוקסים היו חזקים בעיקר באיזורי השוליים שאחרי מלחמת-העולם הראשונה נלקחו מהו'- קרפטורוס, סלובקיה וטרנסילוניה. בהו' האתנית היתה ההתבוללות חזקה מאוד. לפני מלחמת-העולם הראשונה היו קרוב לעשירית מהנישואים של יהודים בבודפשט עם בן-זוג לא יהודי, ובאמצע שנות ה-30 הגיע השיעור לכחמישית. גברה מאוד גם ההתנצרות. במאה ה-19 עלו לארץ יהודים מהו', ואולם, הם היו מתלמידי החת"ם סופר, רבה של פרסבורג (ברטיסלובה) ומנהיגה של האורתודוקסיה, ובארץ היו מראשי החרדים הקיצוניים וממתנגדי הציונות. הציונות עצמה נקלטה בהו' רק בקרב חוג קטן ביחס של אקדמאים ומשכילים ומיעוט קטן של חרדים, וזאת למרות שהרצל היה יליד הו'. המתבוללים וכן רוב החרדים התנגדו לציונות בחריפות.

הו' היתה אחת הארצות הראשונות שבה הופיעה האנטישמיות המודרנית הפוליטית, ומשנות ה-70 של המאה ה-19 נמצאו לה נציגים בפרלמנט. במלחמת-העולם הראשונה גברה האנטישמיות, למרות השתתפותם הניכרת של היהודים במלחמה, ברכוש ובנפש, ומותם של כ-10,000 יהודים בשורות הצבא. האנטישמיות גברה עוד יותר אחרי המלחמה, וזאת בגלל חלקם של היהודים במשטר הקומוניסטי קצר הימים בהו' (מרס-אוגוסט 1919), שמנהיגו,

בלה קון, היה יהודי. הקומוניסטים דוכאו בידי הצבא ה'לבן', בפיקודו של האדמירל מיקלוש הורטי, וסגל הקצינים של ההונודשג (Honvedseg), הצבא שדיכא את הקומוניסטים, היה עמוד התווך של ה'טרור הלבן' שכוון נגד השמאל והיהודים, וב'טרור הלבן' נרצחו כ-3,000 יהודים. בין שתי מלחמות-העולם היה ההונודשג חממה תוקפנית וקיצונית ביותר של האנטישמיות בהו'.

בהו' המקוצצת בגבולותיה שאחרי מלחמת-העולם הראשונה (הו' של טריאנון) היה מספר היהודים פחות ממחצית מספרם ערב המלחמה, ובמפקד 1930 נמנו בה כ-445,000 יהודים. ביהדות הו' שוב לא נכללו יהודי טרנסילוניה, סלובקיה וקרפטורוס, שהיו קשורים יותר במסורת ובאורח החיים היהודי, ולפיכך היה צביונה הרבה יותר מתבולל. אף-על-פי-כן היתה האנטישמיות מדיניות רשמית של הממשלה, גם אחרי שפסקה האלימות נגד היהודים, וב-1920 הונהג במוסדות ההשכלה הגבוהה 'נומרוס קלאוזוס' שהגביל את מספר התלמידים היהודים בהם.

לקראת סוף שנות ה-30 קיבלה האנטישמיות בהו' תנופה מחודשת רבת עוצמה. הדרישה לפתור את 'בעיית היהודים' באה הן ממפלגות ותנועות ימניות ופרו-נאציות שונות והן מצד ראשי הכנסיות הנוצריות. אמצעי התקשורת ליבו את השנאה ליהודים, והצטיינו בכך העיתונים, שרובם קיבלו תמיכה כספית מגרמניה. כאמור היה גם להונודשג תפקיד בחיזוק המגמות נגד היהודים.

במאי 1938, זמן קצר אחרי סיפוח אוסטריה לגרמניה (מרס 1938), נחקק בהו' החוק האנטי-יהודי הראשון, והוא הגביל את פעילות היהודים במקצועות החופשיים ובכלכלה ל-20%. במאי 1939 נחקק 'חוק היהודים השני', ובו הוגבל חלקם של היהודים בפעילות הכלכלית ובמקצועות החופשיים ל-6%, וכן כלל החוק הגדרה גזעית למונח 'יהודי'. התהליך ההוא הגיע לשיאו ב'חוק היהודים השלישי' שנחקק ב-1941, ושדמה לחוקי נירנברג. ב-1930-1940 הונהג גם שרות העבודה, שהיה מיוחד להו': יהודים יוצאי צבא גוייסו, אך לא ניתן להם נשק- וכעבור זמן מה אף לא מדי חיילים- ותחת זאת שירתו ביחידות משלהם, בגדודים ובפלוגות בפיקוד לא-יהודים, והוטלו עליהם בעיקר עבודות שונות הדרושות לצבא, כגון סלילת דרכים ותיקון, חפירת חפירות הגנה, תעלות אנטי-טנקים וכדומה. הם מילאו את התפקידים הללו בהו' עצמה ומחוצה לה, בחזיתות אוקראינה וסרביה, עד לכיבוש הו' בידי הגרמנים ב-19 במרס 1944. ביחידות הללו נספו קרוב ל-42,000 יהודים.

בשנים 1938-1941 באו עוד כ-300,000 יהודים בשלטונה של הו' עם סיפוחן של פלודיק (Felvidek), האיזור שנלקח מצ'כוסלובקיה בעקבות ועידת מינכן ונמסר להו', של קרפטורוס, שנמסרה להו' במרס 1939, של טרנסילוניה הצפונית שנמסרה לה באוגוסט 1940, ושל דלודיק (Delvidek), האיזור שנלקח מיוגוסלביה עם כיבושה וחלוקתה ונמסר להו' באפריל 1941.

במפקד שנערך ב-1941 נמנו בהו' 725,007 יהודים, שהיו 4.94% מכלל התושבים. 401,000 יהודים התגורר בהו' של טריאנון, בגבולותיה שבין מלחמת-העולם הראשונה עד ל-1938, יותר מ-67,000 התגורר בפלודיק, 78,000 בקרפטורוס, 164,000 בטרנסילוניה הצפונית ו-14,000 בדלודיק. נוסף ל-725,007 היהודים היו בהו' עוד כ-100,000 נוצרים ממוצא יהודי, שלפי חוקי הגזע נחשבו ליהודים וחלו עליהם הגזירות שנגזרו על היהודים, אף שלעיתים נהנו מזכויות שסחטו למענם הכנסיות הנוצריות.

עד לכיבוש הו' בידי הגרמנים ב-19 במרס 1944 נספו, נוסף ליהודים שנספו ביחידות שירות העבודה, כ-18,000 'זרים' שנתפסו ביולי-אוגוסט 1941 בידי השלטונות ונשלחו ליד קמיניץ-פודולסקי ושם נרצחו כולם, ועמהם יהודים מגליציה, בני המקום, בידי יחידות ס"ס בפיקודו של פרידריך יקלן.

יותר מ-1,000 יהודים נרצחו בינואר-פברואר 1942 בנובי סאד (Novi Sad) ובמקומות אחרים בדלודיק בידי יחידות צבא ז'נדרמריה הונגריות ב'עת שדלקו אחר הפרטיזנים'. פרט לטרגדיות הללו הוסיפו יהודי הו' עד לכיבוש הארץ בידי הגרמנים לחיות בבטחה, למרות ההגבלות הרבות על חירויותיהם האזרחיות ועל האפשרויות שלהם בתחומי הכלכלה. ממשלתו של מיקלוש קלואי (מרס 1942-מרס 1944) דחתה בעקביות את הדרישות החוזרות ונשנות של הגרמנים לנהוג כשאר הארצות הכפופות לגרמניה ולהחיל את ה'פתרון הסופי' על יהודי הו'. הדבר תרם לכך שמנהיגי היהודים בהו' תלו את תקוותיהם בשלטון השמרני-האריסטוקרטי, בהיותם בטוחים בכך שהו', החברה ב'ציר', תשמור על ריבונותה עד הסוף.

האשליות הללו נופצו כשהחליט הרייך השלישי, נוכח מגיעה 'החשאים' של ממשלת קלואי עם מעצמות המערב בניסיון לחלץ את הו' מן המלחמה, להתערב התערבות צבאית.

ב-15 באפריל 1944 הקימו כמה מהאנטישמים הבולטים, ובכללם לסלו אנדרה, את ה'מכון ההונגרי לחקר בעיית היהודים' (Zsidokerdest Kutato Magyar Intezet). המכון פעל בבודפשט בהנהלתו של זולטן בושניק, קיבל יעוץ והדרכה מס"ס האופטשטורמפירר היינץ בלנזיפן, מומחה נאצי לתעמולה אנטי-יהודית, ואורגן במתכונתו של ה'מכון לחקר בעיית היהודים' בברלין (Institut zum Studium der Judenfrage, Berlin, מכון רוזנברג). מטרת המכון היו 'לחקור' את "בעיית היהודים" בהו' באורח שיטתי ומדעי, לאסוף את הנתונים הדרושים לכך ולעבדם באורח מדעי, ולידע את הציבור בהו' על "בעיית היהודים" בהו' ועל "בעיית היהודים" בכללה'. למטרה זו פירסם המכון עיתון ושמו Hanc (מערכה), במתכונתו של דר שטירמר הגרמני שבעריכת יוליוס שטרייכר.

הצווים שהוציאה הממשלה עסקו גם בהפרדתם של היהודים מהתושבים האחרים, בסימונם, בהחרמת רכושם, בהעברתם לגטאות, בריכוזם ובגירושם. הפרדת היהודים מן האוכלוסייה הכללית, שהחלה בהגבלת תנועתם ובהחרמת מכשירי הטלפון ומקלטי הרדיו שלהם, נשלמה

עם סימונם: אחרי 5 באפריל 1944 היו היהודים חייבים לענוד טלאי צהוב, מרובע שאורכו ורוחבו 9.65 ס"מ, ובו מגן-דוד, והיו למטרה נוחה לאנטישמים. אחר-כך החלו הפקעות והחרמות של בתי-עסק של יהודים, מפעלי תעשייה, מוסדות כספיים ומשרדים. מהיהודים נלקח רכושם האישי, ובכלל זה חפצי-ערך, חשבונות בנק ותכשיטים (צו 1,600 / 1944). ב-28 באפריל 1944 פורסם הצו בדבר מעבר היהודים לגטאות, ואולם, יהודי קרפטורוס נצטוו לעבור לגטאות כבר ב-16 באפריל, א של פסח. מיד עם הנץ החמה נצטוו היהודים באותו חבל לארוז את חפציהם ולצאת את בתיהם בתוך חצי שעה. לרוב נבזזו בתי היהודים זמן קצר אחרי שבעליהם הועברו מהם. באזורים הכפריים נצטוו היהודים לרוב להתרכז בבתי-הכנסת או במרכזי הקהילות, וכעבור כמה ימים הועברו לגטאות שבערי המחוז. בכמה ערים הוקמו הגטאות בשכונה היהודית, באחרות- בבתי-חרושת נטושים או במקומות להכנת לבנים, ובכמה מקומות נצטוו היהודים 'לחנות' ביער סמוך תחת כיפת השמים. הגטאות היו סגורים ומסוגרים. שמרו עליהם הן שוטרים מקומיים והן ז'נדרמים שהובאו ממקומות אחרים בהו'. הנהגת הגטאות היתה בידי יודנרטים ('מועצות יהודים'. Zsido Tanacs) שהיו לרוב מורכבים מהמנהיגים המסורתיים של הקהילות. 'מועצות היהודים' היו קשורות בוועד היהודי המרכזי בבודפשט, בראשותו של שמו שטרן, מנהיג העדה הניאולוגית בבודפשט. הגטאות התקיימו זמן קצר בלבד, שבועיים עד שישה שבועות. נוסף על סבלם מתנאים איומים, ובכללם מחוסר מזון ומתנאי תברואה נאותים, סבלו היהודים, בעיקר אותם שנחשבו לאמידים, מיחס ברברי מצד המשטרה והז'נדרמריה, שערכו חיפושים אישיים אחר 'עושר מוסתר'.

העלאת היהודים לרכבות וגירושם התנהלו על-פי סדר קדימות גיאוגרפי. נוכח המצב המחמיר במהירות בחזית והתקרבותם של כוחות ברית-המועצות לרומניה, פעלו 'מטהרי הארץ מיהודיה' במהירות הבזק, והתמקדו בחיסול הקהילות בקרפטורוס ובצפון מזרח הונגריה, שרוב יהודיהן היו חסידיים ואורתודוקסים. אחר-כך בא תור העלאתם של יהודי טרנסילוניה הצפונית לרכבות וגירושם, ואחריהם בא תורם של יהודי צפון הו', דרומה ולבסוף מערבה.

434,351 היהודים, שרובם גורשו מערי השדה ברחבי הו', נשלחו לאושוויץ (המספר כולל בדין-וחשבון של פרנצי ולעומת זאת דיווח המיפופה-כוח הגרמני בהו', אדמונד זנמיר, שמספר המגורשים היה 437,402). הנתונים הללו מתייחסים למגורשים בשמונת השבועות שמ-15 במאי עד 9 ביולי 1944. הם גורשו מ-55 גטאות ומקומות ריכוז גדולים ב-147 רכבות של קרונות משא נעולים הרמטית. רוב יהודי הו' נרצחו בתאי הגזים בבירקנאו זמן קצר אחרי הגיעם למחנה. ב-7 ביולי, כאשר הפסיק הורטי את הגירושים (העוסקים במלאכה המשיכו בה עוד יומיים, וחסלו את קהילות היהודים במערב הו' סמוך לבירה), היתה הארץ 'יודנרין', פרט לבודפשט.

כמה משלוחים של מגורשים, ובהם כ-21,000 יהודים מדרום הו', הופנו לשטרסהוף ושם 'הוקפאו', עד שיוודעו תוצאות המשא-ומתן בין הס"ס לציונים.

ב-15 באוקטובר 1944 באה אל קיצה תקופת הביטחה היחסית, רוויית החרדה, של יהודי בודפשט, שמאז יוני 1944 הותר להם להתגורר רק בבניינים מיוחדים המצויינים בכוכב צהוב (Csillagos Hazak). אותו יום השתלטו אנשי 'צלב החץ' הנאצים על הו' בעזרת הגרמנים, וזאת בעקבות נסיון הנפל של הורטי לחלץ את ארצו מן המלחמה. אלפי יהודים, בעיקר נשים, נשלחו במצעד מוות להדישהולום (Heg-yeshalom) וסביבתה, ליד גבול הרייך, כדי לבנות ביצורים להגנת וינה.

רוב היהודים הללו רוכזו לפני-כן במפעלי הלבנים באובודה (Obuda). הטרור כלפי היהודים שלט בכול, וכנפיות חמושות של אנשי 'צלב החץ' שוטטו ברחובות ובזזו ורצחו יהודים. רבים מהקורבנות נלקחו לחופי הדנובה ונורו אל הנהר. בתחילת דצמבר, בעת המצור ששם הצבא הסובייטי על בודפשט, נצטוו קרוב ל-70,000 יהודים לעבור לגטו שהוקם ברובע היהודי (רובע VII בעיר) ליד בית-הכנסת ברחוב דוהני (Dohany). המצור היה קצר, יחסית, וב-17-18 בינואר 1945 שוחררה בודפשט, אך הגטו סבל נוראות, ואלפים מתו במחלות, ברעב ובקור.

מצוקת היהודים בעת שלטון 'צלב החץ' הוקלה הודות לגבורתם של רבים. באותה עת הצילו צעירים ציונים את חייהם של רבים בזיפם ובחלקם תעודות ממינים שונים, ובספקם מזון לגטו. פעולות ההצלה דומות עשו גם נציגי מדינות ניטרליות שונות, ובראש כולם ראול ולנברג מצירות שוודיה וקרל לוץ מצירות שוויץ. יהודים רבים, ובעיקר ילדים, ניצלו הודות לפעולותיהם של אנשים הקשורים במיסדרים נוצריים שונים ובסוכנויות ה'צלב האדום' הבין-לאומי, בראשותו של פרידריך בורן.

במלחמת-העולם השנייה נספו כ-564,500 מיהודי הו'. כ-63,000 נספו לפני כיבוש הארץ בידי הגרמנים. מתוך 501,500 הנספים בימי הכיבוש היו כ-267,800 יהודים תושבי הו' שבגולות חוזה טריאנון, וכ-233,700 מן החבלים שסופחו להו' מצ'כוסלובקיה, מרומניה ומיוגוסלביה.